

Zalavári túskevár

SÁNTA GÁBOR

Szegedi Tudományegyetem JGYPK Tanítóképző Intézet, 6725 Szeged, Hattyas sor 10.,
e-mail: dombai@mail.delmagyar.hu

SÁNTA, G.: *Zalavári túskevár*

Abstract: The story of Túskevár (Thorn Castle) and Téli berek (Winter Grove) written by István Fekete, the most popular Hungarian writer take place in the Little Balaton covered by enormous reeds. From the early fifties, he regularly stayed on the Diás island for several weeks while playing close attention to archaeological excavation carried out this place. He was not a philologist and did not write historical novels either, but the ruins were regularly mentioned in his novels.

Keywords: Little Balaton, Zalavár – Vár island, Tutajos, Bütyök, Uncle Matula

„A zalavári apátság 1720-ban tizedpört indított a túskevári pálosok ellen, kik Szentpéterúron és Rokolyánban tagadták meg a tizedet. [...] A túskevári pálosok ellen 1720-ban megindított, és ugyanazon évben be is fejezett dézsmapör 1762-ben megújult.”¹

Fekete István legismertebb regénypárjának vidéki helyszíne azonban nem a Veszprém megyei Túskevár, hanem a kis-balatoni nádi világ és közvetlen környéke. 1952 nyarától rendszeresen hetekig az ottani Diás-szigeten horgászott, és ilyenkor akár a közeli régészeti kutatásokat is figyelemmel kísérhette. A *Túskevár* és a *Téli berek* először 1957-ben, illetve 1959-ben jelent meg, vagyis legfeljebb csak a Fehér Géza és a Cs. Sós Ágnes vezette feltárások eredményei befolyásolhatták az író képzetét.

1. A mezőgazdász végzettségű Fekete István persze csupán mint laikus nézte a régészek munkáját, de kívülről érdeklődőként akár még beszélgethetett is velük. Regényei alapján a látottak (és hallottak) bizonyosan megmozgatták a képzetét, ám semmiképpen sem kívánt hozzáértőnek látszani. Nem ismeretes, hogy a kis-balatoni romok mekkora szerepet játszottak – játszottak-e egyáltalán – az eredeti elképzelésben, azonban bizonyos, hogy a korábbi regénynek eleinte nem is *Túskevár*, hanem *Matula iskolája* lett volna a címe. Ennek hermeneutikai okokkal magyarázható megváltoztatásával a vármaradványt utóbb *láttszólag* mégis a regény középpontjába helyezte. A közismert regénycím azonban nem településnév, hanem metafora: túske vár. Ezzel együtt a *Túskevár* elbeszélője természetesen a nádi világ falmaradványait is folyamatosan emlegeti,

1. ábra. Fekete István a kis-balatoni Diás-szigeten

és a *Téli berek* című folytatásban is ezt teszi. Vagyis a végleges elnevezést mindenekelőtt a „vár” kifejezés kettős szemantikája indokolhatta, és az író bizonyosan nemcsak az igei jelentést tartotta szem előtt.

E regények vidéki helyszíne tehát nem Veszprém megyében található, hanem a Kis-Balatonon, a zalai községet azonban nem nevezi – a polifon értelmezés miatt: *nem nevezhette* – meg Fekete István. Ezzel együtt magától értetődő kérdések, hogy vajon melyik lehet ez a település, és miért éppen erre esett az író választása? Hasonlóan kézenfekvő, hogy a figyelmes kortárs olvasó is rákérdezett arra, hogy „a Kis-Balaton melyik részén játszódik le az elbeszélés? Huszonnég évig Zalában éltem, közel Keszthelyhez, de romokat csak a zalavári romokat tudom”.²

¹ Füssy Tamás: *A zalavári apátság története. A legrégibb időktől fogva napjainkig*. Bp., 1902. 238. és 267.

² Hochreiter Dezsőné Ruppert Jolán levele Fekete Istvánhoz. Budapest, 1961. aug. 8. Ajkai Városi Múzeum. Kézirattár. A levélíró (a szomszédos Kisgyálánban élő) családtagjai a szerző göllei gyermekkorában a térség közéletének ismert alakjai. A hatvanas években e megkereséstől az önéletírásán gondolkodó Fekete István folyamatosan levelezett a nála idősebb Ruppert Jolánnal, akit a század eleji Gölléről kérdezett.

2. ábra. Ez a Szecskó Tamás-illusztráció csak a *Tüskevár* első két kiadásában jelent meg

Nem ismerjük ugyan Fekete István választát, a topografikus utalások alapján azonban a kérdéses község valóban a hátságra települt Zalavár lehet. A *Téli berek*ben, vagyis a regényfolytatásban az író már nemcsak arra emlékezteti olvasóit, hogy mindenfelé tüske vár, hanem a korábbiaknál a környezetre is egyértelműbb utalásokat tesz. Például a holdfényben a téli táj „peremén újra felálltak a somogyi dombok, és előfekettedett a tüskevári erdő, amelynek öreg fái önmagukba zárták a nyarat, és állják az időt, nem számolva már az éveket, mint az emberek, akiknek kevés van belőle”. A magaslesről a fiúk „ámulva néztek körül, hogy ez az ötméteres magasság is mennyire kitért a berek nádas, bokros, havas síkságát. Innét be lehetett látni a kanyargó csapásokra, a jeges öblökbe, a tüskevár kis dombjára, a sík vizek karéjára, a zsombékosok ezer buckáira. El lehetett látni a Zala hídjáig, Badacsonyig és Szigligetig, a faluig, mert úgy feküdt előttük a táj, mint egy térkép, amelyet nem egészen felülről néztek ugyan, hanem kicsit oldalt”. A közelben „a Hévíz-csatorna gőzölög”, és „ahol a langyos vízű csatorna belefolyt a Zalába, a folyó is jégmentes volt, és még itt is apró párafoszlanysok szakadtak fel a csatornáról, pedig Hévíztől idáig volt ideje kihűlni”.

A környéken Zalavártól nyugatra 1946-tól, közvetlenül az ún. Várszigeten 1951-től folytak tervszerű ásások, és a régészek falmaradványokat, emberi csontokat, valamint tárgyi leleteket tártak fel. Írásos dokumentumok a hazaiakon kívül külföldi archívumokban lehetnek. Például Ausztriában, „a herzenburgi apátság levéltárában őrzik azokat a színes várrajzokat, amelyeket egy osztrák hadmérnök 1650–1660 között készített”.³

Az ötvenes évek első felében, amikor Fekete István a majdani *Tüskevárt* tervezte, szoros kapcsolatot tartott fenn a közeli településről, Zalaszabarról elszármazott Dalányi Józseffel, akitől írásban és személyesen egyaránt alapos tájékoztatást kért a környékről. Levelezésük alapján Fekete István ekkoriban egyedül, illetve barátja társaságában számos alkalommal megfordult a vidéken, és így a regény szövegének formálódásában a minden bizonnyal figyelemmel kísért régészeti kutatások is szerepet játszhattak. Talán éppen e feltárásokkal lehet összefüggésben, hogy fellapozta *A budai basák magyar nyelvű levelezése* című könyvet, és 1952 nyarán egyik levelében éppen a *zalavári kapitány* levelét idézte belőle.⁴

Dalányi Józsefnek Zalaváron is éltek rokonai, és ez is lehetővé tette, hogy a régészeti feltárások első éveiben a *Tüskevár*, majd a – kezdetben még cím nélküli – folytatás megírásában segédkezhesen. 1958 elején például előbb

4 Fekete István levele Láng Rezsőhöz. Budapest, 1952. júl. 9. In: Fekete István: *Kedves Rudi Bátyám! Levelek Láng Rudolf Rezső tanárhoz. (1938-1969)*. Mosonmagyaróvár, 2002. 130-133. Szerk.: Láng Ágostonné és Pályi Gábor. (E levél dátumozásának a kötetben hibás az évszáma!) Fekete István tudatta barátjával, hogy „megvan nekem *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, és ebben a zalavári kapitány azt írja még a Somlóváron székelő Erdődy [Péter]nek (akkor még nem volt gróf), hogy »Ne nehezteljen Tekegyelmed, hogy a fogas halat nem küldhettem, de felszakadt a jég, és nincs ember, aki ladikra merre szállni«”. In: *A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553-1589*. Bp., 1915. S. a. r.: Takáts Sándor, Eckhardt Ferenc és Szekfű Gyula. Bár a török támogatással készült kötet vége folytatást ígér, ez végül nem jelent meg. A levelet, illetve a belőle idézeteket egyelőre nem sikerült megtalálni a jelzett kötetben, pedig Fekete István mintha szó szerint citálna belőle. Igaz, a kiadvány címében „pasá”-t ír... Az 1861-ben kiadott *Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504-1560* című kötetet is a kezébe vehette. Gustav Bayerle művei, az *Ottoman diplomacy in Hungary. Letters from the pashas of Buda. 1590-1593 és 1604-1616* azonban már Fekete István halála után jelentek meg.

3 Magyar kutatás Ausztriában. Délmagyarország, 1966. ápr. 6.

azt tudatta Fekete Istvánnal, hogy „a hétvégén Zalavárott tárgyalok a *Tűskevár II.* adatanyagáról”,⁵ majd pedig azt üzenté az írónak, hogy „pár adatot küldtem a *Tűskevár II.*-höz. Szeretném tudni, használhatók-e, és ugyancsak azt is, hogy Zalavárból kaptál-e használható anyagot?”⁶

Miről tájékoztathatták a szerzőt a területtel foglalkozó szakemberek, és az újabbak mindezt mivel egészíthették volna ki? Miféle épületegyüttes lehetett valaha a kis-balatoni berekben, vagyis milyen historikus díszletek maradványai mozgatták meg író és főhőse, azaz Fekete István és Tutajos csapongó képzeletét?

2. A lápvilágban valaha például Nagyrada, Pogányvár és Zalasabab térségében is épültek várak, sőt a zalavári Várszigeten tovább kisebb erősségek, Récéskút és Várika is állt. Fekete István azonban nem történelmi – és szándékai szerint csak látszólag ifjúsági – regényeket írt, a berek középkori falmaradványait mégis szükségesnek érezte megemlíteni bennük. Közülük az ötvenes években legismertebbet (dokumentáltat és kutatóttat) stilizálta szépirodalmivá. „Lehetséges, hogy ez a [római] vár a magyar honfoglalás idejéig nem pusztult el, és István király a magyar várispáni rendszer kiépítésekor a Zala szigetén már fennálló várat felhasználta, idetelepítve a benedekrendi szerzeteseket is”.⁷ A magyar betelepülés idején frankok, avarok és szlávok éltek a zalavári hátságon. A tizedik században Mosaburg és környéke Kál harka [vezér], majd a fia, Bulcsú szállásterülete volt. Ezután királyi birtok és várispáni székhely lett. A hódoltság idején átépítették végvárrá. A Kőszeg ostromára induló törökök először 1532-ben portyáztak a berekben, és aztán rendszeresen támadták a várat. Sikertelenül. Bocskai szabadságharca idején ez is a hajdúk kezére került. (A romló állapotokat szemlélteti, hogy a vár javítására 1665 nyarán kiküldött ezredes „azt jelenti, hogy a hajdúkat az éhség Zalavárról mind elűzte. Mikor a kapitány a felvonókaput ki akarja nyitni, asszonyokat kénytelen segítségül hívni, mert annyi férfi nincs a várban, hogy a kaput kinyitná. Aratásra mentek a szegények, hogy egy harapás kenyeret szerezzenek maguknak”).⁸

Az Árpád-korban történtek filológiai feltárását kevés hiteles dokumentum valószínűsíti; az oklevelek többségéről is kiderült: hamisítványok.⁹ Regényei alapján azonban Fekete Istvánt a koraközépkor emlékei nem érdekelték, ellenben a hódoltság annál inkább foglalkoz-

tatta. Ezért csupán a kis-balatoni mocsárban *ekkoriban* található áttekintésére vállalkozom.

A zalavári Várszigeten mostanában ásatásokat folytató Ritoók Ágnes hívja fel a figyelmet arra, hogy „a korábban megfogalmazott egyik vélemény szerint az 1569-ben készült felmérésen ábrázolt épületek – a templomot kivéve – nagyjából az Árpád-kori »belső vár« falain kívül feküdtek. A másik álláspont képviselői az Árpád-kori »külső vár« falai által körbezárt területekre helyezték a késő középkori épületegyüttest”.¹⁰ A legújabb kutatásokat követő „rekonstrukció alapján a »belső vár« a monostor körítőfala volt, a Vársziget déli részén az 1950-es években feltárt Árpád-kori sírok pedig kétségtelenül a [Szent Adorján bencés] monostor templom körüli temetőjéhez tartoztak”. Ritoók Ágnes feltételezése, hogy a monostor körítőfala „Székesfehérvár korai királyi várának falával rokonítható, bár lehetséges, hogy ez csupán a csekély maradványokból kiinduló képzelet szüleménye. A körítőfal északi saroktornya, mivel alapozási technikája a Vársziget északi részén álló toronyszerű épületével egyezik, a XII. század közepe táján készülhetett”. (Ez a vastag falú – és talán a szömöréihez hasonló – torony minden bizonnyal a palánkvár őrtornya volt, és az 1568. évi hadi leltár „törött”-nek nevezi.) A körítőfalon belül emelt Árpád-kori épületek [altalajba levert fa-] cölöpös alapozását a késő középkorban már nem alkalmazták. A legkésőbbi zalavári kőfaragványok a XIII. század első harmadából származhatnak, vagyis a későbbiekben mindenekelőtt a védműveket alakíthatták át.

A Várszigetnek a monostor, a kápolna, az udvarház és egy torony lehettek a központi épületei.

Délen a Karoling-korból maradt Hadrianus zárándoktemplomot Szent Adorjánnak szentelt monostorra alakították át. „A Vársziget másik egyházának (»kápolna«) [...] félköríves szentélyéhez téglalap alakú hajó csatlakozik, a hajó nyugati végén két falpillér és egy középpillér nyugvó karzattal.” A temetői leletek alapján a XI. század utolsó évtizedeiben felépített templomot feltehetően a XIII. század elejéig használták. „A feltűnően magas harci sérülések száma alapján – összegzi a feltárások régészeti eredményeit Ritoók Ágnes – a korábban ide temetkező, várnépi jogállású közösség feladata a zalai várban felhalmozott javak és rabok begyűjtése, őrzése és védelme lehetett.”

A zalavári palánkfalú udvarház „kapuja délre, a monostor felé nyílt” az Árpád-korban. Pontos rendeltetése egyelőre kérdéses, de „határozott területrendezési elképzelések megvalósítására vall, hogy a palánkárok keleti szakaszával átvágták a Hadrianus templom nyugati részének romjait. A [sorompónak vagy korlátnak is nevezett] palánkkal határolt területen utóbb létesített kenyérsütő kemencék alapján a területhasználat profán jellege a későbbi évszázadokban sem változott”.

5 Dalányi József *levele Fekete Istvánhoz*. [Zalasabab, 1958.] febr. 4. Ajkai Városi Múzeum. Kézirat.

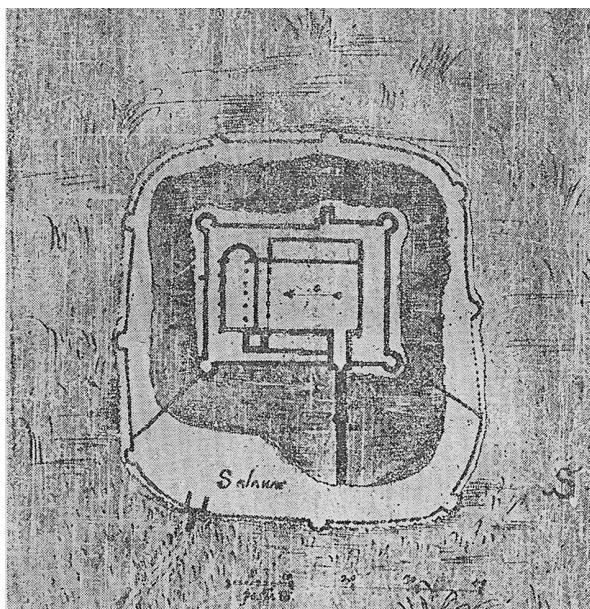
6 Dalányi József *levele Fekete Istvánhoz*. Sávol, 1958. márc. 27. Ajkai Városi Múzeum. Kézirat.

7 Iványi Béla: *Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben*. A Göcseji Múzeum Közleményei 11. (1960) 161-180. A vár hódoltság kori történetéről például lásd még: F. [Füß Tamás]: *A régi zalavári vár a bencéseknek onnan való távozása óta*. Balatonvidék, 1898. ápr. 10. 5-6.

8 Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. II. Bp., 1915. 127. Takáts Sándor fordítása. A harmincas évek közepétől Fekete István már bizonyosan gyakorta fellapozta Takáts Sándor nevezetes négykötetes sorozatát, melyben a szerző zalavári eseményekre, illetve dokumentumokra is hivatkozik.

9 Füß Tamás kötetének ismertetésében erre már Balics Lajos felhívta a figyelmet. (Katolikus Szemle, 1903. 1164-1171.) A zalavári apátság perjelének súlyos kötete a tévedéseivel együtt a filológiai kutatásoknak még ma is megkerülhetetlen forrása.

10 Ritoók Ágnes a kutatások történetét is áttekintette a doktori disszertációjában. (*Zalavár-Vársziget az Árpád-korban. A régészeti kutatások eredményei*. ELTE BTK.) Tézisei alapján a szerző mindenekelőtt a hódoltság előtti évszázadokat vizsgálta, míg Fekete Istvánt a törökvilág érdekelte, a régész általános megállapításai mégis használhatók az írói elképzelés rekonstruálásakor.

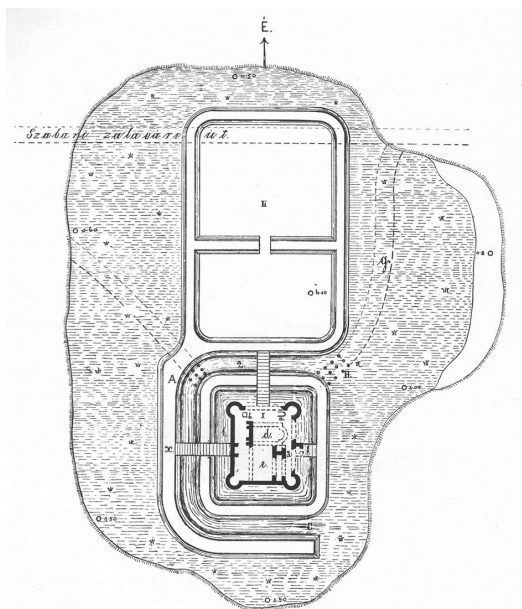
3. ábra. Gulio Turco alaprajza

A templomtól és temetőjétől keletre – püspöki oklevél dokumentálja, hogy – 1222-ben már biztosan állt a négyzetes alaprajzú, toronyszerű épület.

Guilio Turco hadmérnök alaprajza szerint „a palánkon egy szilárd (kő) építményű kapuszerű nyíláson és egy rövidke hídon át lehet száraz területre jutni – állapította meg Iványi Béla. – Egyébként a palánkot is mindenütt víz, mocsár veszi körül”.¹¹ Ebben egykor csónakon vagy az ún. lábashíd- és dorongutakon lehetett közlekedni. Ezeket az esetenként három méternél is hosszabb cölöpöket a modern mezőgazdasági munkálatok tűntették el véglegesen. Csalog József terepbejárásokon állapította meg, hogy „Zalavár és Szabar között, illetve a zalavári vár körül egykor egy egész cölöpút-rendszer létezett”. A XII. és a XVI. század között e tölgysorok között rözsével, földdel töltötték ki, és az utat töltésszerűvé tették. [...] Lehet, hogy ugyanakkor dorongúttá is átalakították a tönkrement régi hidakat, azaz a cölöpök közeit földdel, rözsével kitöltötték, a töltelékanyag tetejére pedig keresztben és sűrűn egymás mellé dorongokat fektettek”. A környéket alaposan bejáró Csalog József szerint „a cölöp utak teljes hossza kb. 6500 méter. Valamennyi út középpontja az egykori zalavári vár, de egy részük nemcsak a Zala völgy két partjával köti azt össze, hanem a vár körül a lápból kiemelkedő kisebb szigetekkel is”. Legtovább a zalavár-szabari országút cölöpsora maradt fenn, és ennek „töltése a késői időkben éppen a vár törmelékéből lett pótolva. [...] A leírt leletkörülményekből világosan következik, hogy a pallómaradványok annak a padozatnak a részei, amelyekkel a tőba vert cölöpöket hídlásszerűen letakarták”. A korábbi lábashídutak zömét tehát feltehetően a XII. és XVI. század között alakították át dorongutakká.¹²

11 Iványi Béla i. m.

12 Csalog József: *Híd- és dorongutak Zalavár környékén*. A Göcseji Múzeum Közleményei 9. (1960) 137-148.

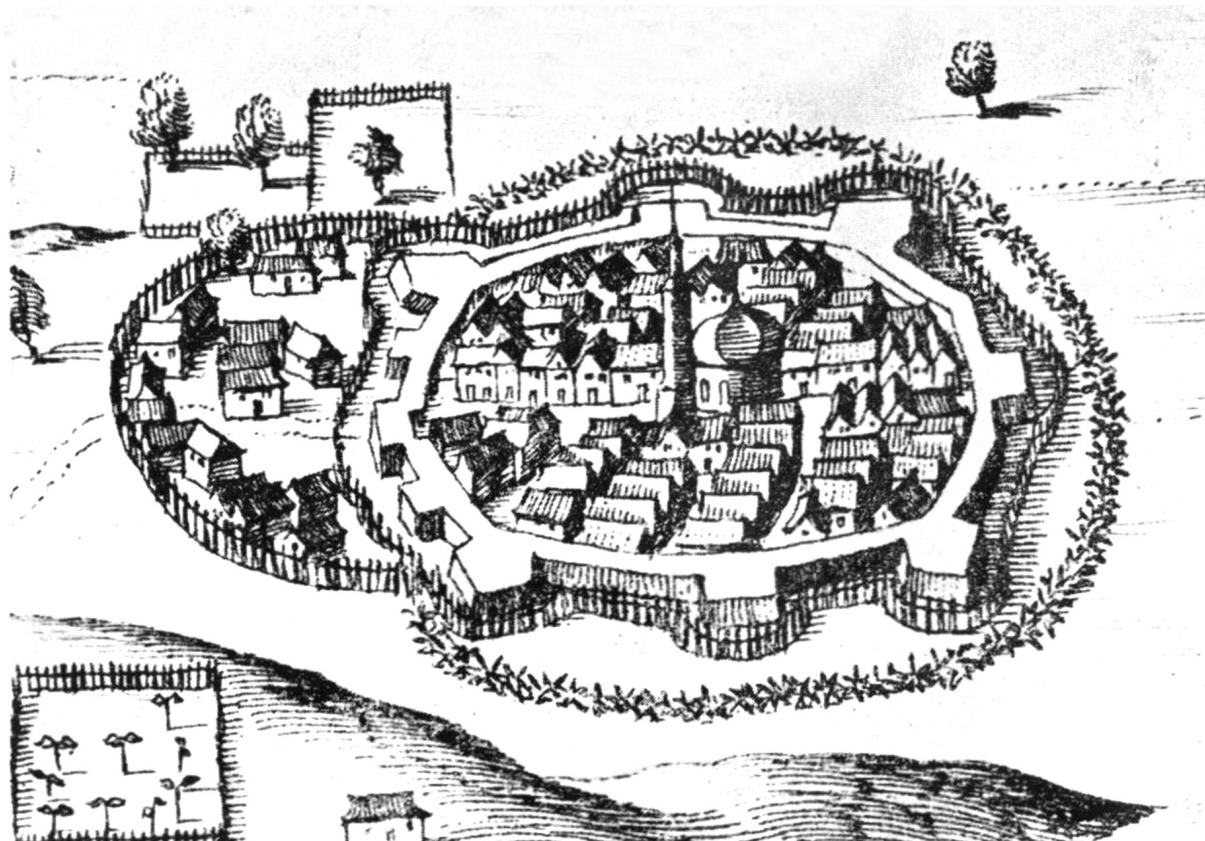
4. ábra. Gyulay Rudolf alaprajza

Az újabb feltárások tanulságait összegző Ritoók Ágnes azzal zárta téziseit, hogy „a XIII. század második felében megpecsételődik a várszigeti település sorsa”. A tatárjárás utáni közigazgatási átalakítások nyomán „a környék azon települései kaptak kiváltságokat, és indulhattak fejlődésnek, amelyeken forgalmas utak haladtak át. A Vársziget pedig csak ezek közelében, de rajtuk kívül feküdt. Jelentőségét a késő középkorban – a monostor hiteles helyévé válásának köszönhetően – mégsem veszítette el teljesen”.

A törökök kiűzése után Lipót császár 1702-ben – a többi Balaton környéki végvárhoz hasonlóan – az el-mocsarasodott zalavári erődítményt is felrobbantatta. A romokat ezután a környékeliek tekintették szabad prédának. Így „a Várszigeten ma már nyoma sincsen erősítésnek, mert a XVIII. század közepétől ennek maradványait hordták el a közeli és távolabb építkezésekhez, utak létesítéséhez”. Az ekkoriban „széthordott, kibányászott romok nagyrészt abból az erődítésből származtak, amelyet a Bécsből küldött olasz hadmérnök, Giulio Turco 1569. évi felméréséből ismerünk”.¹³ Az alaprajzot Fehér Géza körültekintően értelmezte, nyomatékkal hangsúlyozva, hogy a mérnök mindenekelőtt „a várat rajzolta, a benne lévő épületek pontos rajzával nem sokat törődött – mérése is bizonyosan csak »lépés« volt –, a mi ölben való számításunk is csak megközelítő számítás. Ásatásunk eredménye nagyjából egyezik Turco rajzával”.¹⁴ Az ásatásvezetést megőrző Cs. Sós Ágnes is arra hívja fel a figyelmet, hogy „a Turco-féle rajzon ábrázolt vár lokalizására vonatkozólag meg lehet jegyezni, hogy a sziget déli részének átvágásakor kapott adatokból indultunk ki

13 Cs. Sós. Ágnes: *Zalavár a középkorban*. H. és é. n. [Zalaegerszeg, 1985.] 3.

14 Fehér Géza: *Zalavári ásatások. 1951-1952*. Archeológiai Értesítő 80. (1953) 31-53.

5. ábra. A várszigeti palánk és sövénykerítés zerinihez hasonló lehetett (1664)

a Turco-féle rajzon ábrázolt torony alapozási maradványainak megtalálásához. Ennek alapján sikerült megállapítani, hogy a rajz grafikus léptéke (passus) a római mértékegységnek (1,48 m) felel meg. A toronytól nyugatra és délre kijelölt ellenőrző szelvények a feltevéseket igazolták, emellett a Rómer [Flóris]-féle feltáráskor észlelt templommaradványok méretadatait is sikerült hitelesíteni”.¹⁵ A kortárs Gyulay Rudolf megállapításait a mai régészet viszont fenntartásokkal kezeli. (Iványi Béla szerint minden bizonnyal „nem ismerte a Turco-féle rajzot”).

3. Minderről, vagyis a *legújabb* zalavári ásatások eredményeiről Fekete István természetesen mit sem tudhatott. Az ötvenes évek közepén mindenekelőtt azokat a leleteket ismerhette, amelyekről Fehér Géza számolt be. Nincs nyoma annak, hogy a múlt régészeti feltárása az író a laikusok általános érdeklődésénél jobban foglalkoztatta volna, ám a térséggel kapcsolatos felszínes ismeretei is elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy a *Tüskevárban* és a *Téli berekben* az elődök „tüskevári” nyomai minduntalan felidéződjenek.

A regénypár cselekménye mindenekelőtt a főszereplő nézőpontja szerint alakul; a narrátor szerint Tutajos a képzeletből „többet kapott a kellenél”.

Például, amikor a *Tüskevár* elején egyik osztálytársa tudni szeretné, miért kettős a keresztnéve – azaz miért Gyula Lajos –, akkor magától értetődően válaszolja neki, hogy „azért, mert az őseim gyulák voltak.” Majd magyarázatként azt is hozzáteszi: „gyulák voltak, azaz vezérek. Anno dacumál... még az ősmagyarok idején. [...] Ezért vagyok én Gyula Lajos, az apám Gyula Ákos, a nagyapám Gyula Xavér...” Vagyis a regény főszereplője a „gyulák ivadéka”, és egészen a honfoglalásig, illetve a korai Árpád-korig vezet vissza a família emlékezete. A *Téli berek* című folytatásban Fekete István fontosnak tartotta emlékeztetni olvasóit, hogy Tutajos az „ősi gyulák ivadéka”. Vagyis a családi hagyománya szerint a „Ladó-ősök” katonai vezetők voltak, ezért a família elsőszülöttje mindig Gyula, akit elődeitől a kettős keresztnév különböztet meg.

A kamasz élénk képzeletét rendszeresen foglalkoztatja, hogy hajdanán, „ha sok volt az ellenség, azt mondták, hogy »annyi volt az ellen, mint fűszál a réten, úgy szállt a nyílvesző, mint este a szúnyog, és annyi maradt belőlük, hogy egy kis karámban elfért volna valamennyi«.” Ezért aztán különösen érdekli, amikor Matula arról beszél, hogy a tüskevári erődítmény „talán tüskéből volt, mert követ nemigen lehet ott találni. Az öregapám mondta, hogy legénykorában még látszottak valami maradék falak, de aztán elnyelte a föld azokat is. Hó meg fagy mállasztotta, iszalag befonta, bokrok nőttek rajta. Volt, nincs”. (A vár alap-

¹⁵ Cs. Sós Ágnes: *Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról*. Zalai Gyűjtemény 6. (1976) 105-140. 21. lábjegyzet.

falai 1841-ben még bizonyosan látszottak; legtovább a nyugati oldalból maradtak fenn részek.) A regényben többször megismétlődik, hogy létezésüket megőrizte az emlékezet. Tutajosnak azt is Matula meséli, aki az esperesüktől – tehát tanult embertől, és nem csak a helyi legendákból – tudja, hogy „abban a kutya törökvilágban, ha baj volt, csak szedte a cókókót a falu, aztán ide hurcolkodott, és ha valaki meghalt, nem is lehetett máshol eltemetni, mert víz volt körös-körül”. A *Téli berek* elbeszélője szerint „a rókák „valószínűleg aranykornak neveznék azt az időt, amikor túskevár még virágzott, mert abban az időben döglött lovak is akadtak, sőt elesett török, magyar, vallon, német és egyéb kiadós falatok is kerültek a rókakonyhára”.

A feltételezett hadvezér őseire büszke Tutajos azonban nemcsak ébren fantáziál a berek vármaradványáról. Egyszer például azt álmodja, hogy a túskevár faláról éppen „nagy nyilvesszőt eresztett a lent ordító törökök közé. [...] A szomszéd bátyán [a barátja] vitéz Pondoray hadnagy úr hadakozott, akit azonban senki sem mert volna »Bütyök«-nek titulálni, mert a hadnagy öles kardot forgatott, és araszos bajuszszárnyakat viselt az orra alatt. Gyula úgy érezte, hogy a harc a törökök visszavonulásával végződhetett, mert csak kisebb rajtaütésről volt szó, amely azonban nem sikerült. A lápi végvár madarai, a varjak, hollók előre jelezték az ellenséget, és a török martalócok megfelelő fogadtatásban részesültek”.

Tutajos álmában a környék csak félig-meddig hasonlított az általa megismerthez. „Víz, víz mindenütt, itt-ott kis nádszigetekkel, óriás nyárfákkal, és Gyula a harc hevében is megjegyezte a gerendák közé szorított agyagfalak omladozó állapotát.” Fekete István itt a legkorábbi falazási technikára, a sövényfalra utal, ami sárral betapasztott vesszőfonat. „Kő csak alul volt, ahol a bástyák vízbe értek, és torony – amit egy tiszteséges vártól várni lehetett volna – nem volt sehol. A kis erősséget azonban élő és száraz, bozótos túskefal övezte, amelyen csak egy-egy keskeny rés látszott, azt is hamar el lehetett tömni. Ezt a túskefalat pedig sem megmászni, sem megúszni nem lehetett. A kánizsai és sümegi törökök kisebb martalóc csapatai [és ezt fennmaradt dokumentumok is bizonyítják] többször megkísérelték kifűstölteni ezt a kellemetlen darászfészket, de csak keserű tapasztalatokat szereztek, és pár ügybuzgó ozmán vitéz hagyta ott a fogát, természetesen a fejével együtt”. Ébredéskor „Tutajosunk elmerengett az álmon”, és „most már tudta, hogy a váracsának nem is lehetett más a neve, csak Túskevár.” A *Téli berek*ben pedig az olvasható, hogy „Tutajos rendkívül mozgalmas álmokat élt át, amelyekben állandóan Sári szerepelt, akit részint a Zalából kellett kihúzni, részint a rabló törökök elől megmenteni, akik a Túskevár szépséges várkisasszonyára áhítoztak. Persze, az álomban nem tél volt, hanem tavasz, és Sári közben galambokat etetett toronyszobájára erkélyén. Ez még nem lett volna baj, de Sári következetesen azt mondta Gyulának, hogy »Tekegyelmed, hadnagy uram...« – mintha tökéletesen megelégedett volna menyasszonyi mivoltáról”. A korábbi regény, a *Túske-*

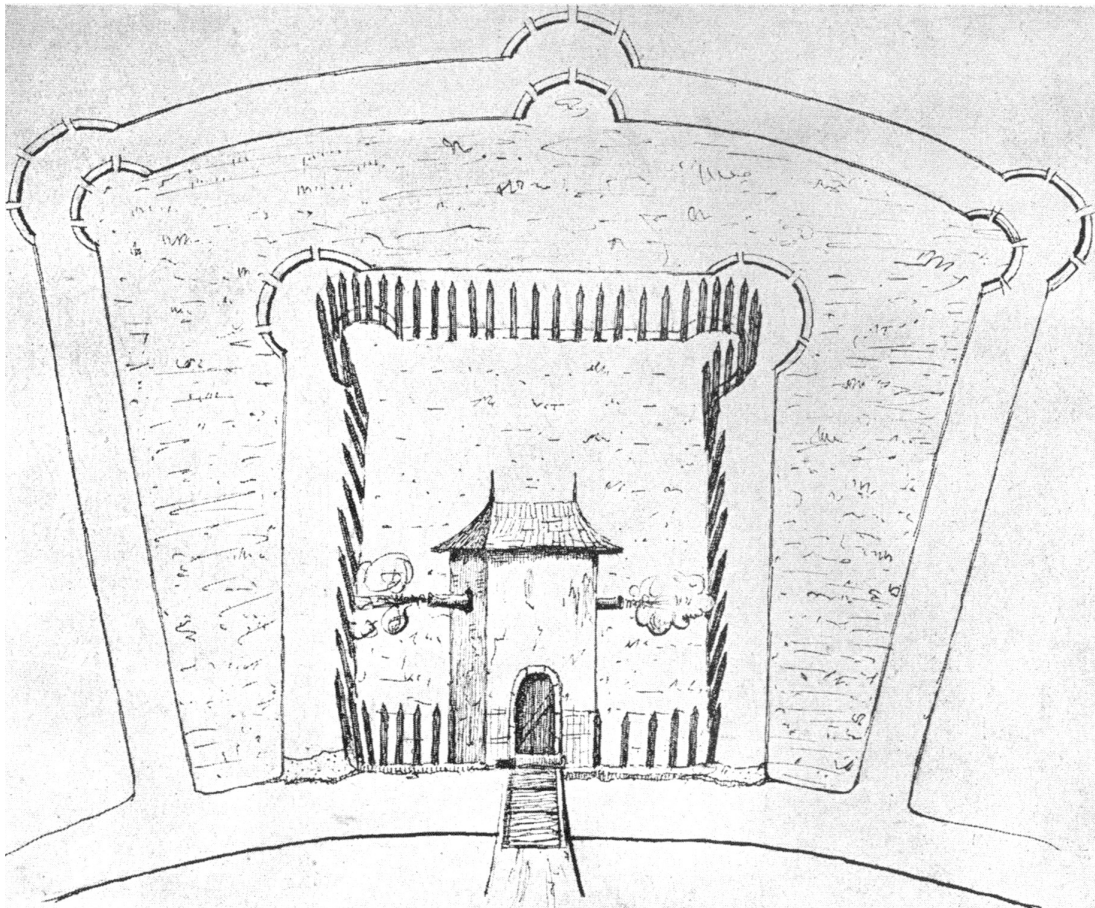
vár megírása idején Fekete István mintha még nem tudott volna a Vársziget tornyáról, vagy akkor azt még nem tartotta fontosnak. A folytatásba viszont a toronyszoba erkélyén galambokat etető várkisasszony konvencionális képét is az egyik álomleírásba illeszti.

Mindebből magától értetődően következik, hogy a regénypár kamaszhősei közelebből is meg szeretnék nézni a berek vármaradványát. A kis-balatoni nádi világot tenyereként ismerő Matula a *Túskevár* egyik epizódjában egy addig csak általánosságban emlegetett helyre kalauzolja a múlt nyomai iránt érdeklődő Tutajost. „A kis dombtető itt egyenes volt, fátlan, majdnem kopasz, és egy helyen meredeken végződött.” Ez utóbbi megállapítása alapján Fekete István mintha egy valóban létező pontra vinné hőseit. Matula szerint fátlansága miatt csak erről a kiemelkedésről „lehet kilátni a berekbe”, és feltételezi, hogy ott egykor temető lehetett. (A berekben feltárt csontvázakon a régészek gyakorta találnak harci sérüléseket; a csatákról fantáziáló Tutajosnak álmában „rettenetes hosszú kardja” van.)

A *Téli berek* című regényfolytatásban az író pontosítja a helyszínt, mintha közben térképet nézne. Alkonyatkor Tutajos a község – tehát feltehetően Zalavár – felől sílécen igyekszik Matulához. „A terep nagyon enyhén lejtett a berek felé, de állandóan, így a botra alig volt szükség.” A nádas határán „már látszott az öreg szilfa, látszott a túskevári öreg erdő, és Gyula megállt, hogy szíjakat meghúzza, és tájékozódjon is, mert így télen egészen más volt a táj. Még a nap sem ott készült nyugovóra, ahol nyáron. [...] »A szilfa mellett balról megyek el, aztán egyenest a Zalának. És Túskevár is jobbról marad el« – ezzel a gondolattal csúszott be a zsombékosba, és onnét a nádba. Innét azonban már nem látszott semmi; sem a vén szilfa, sem Túskevár”. Tutajos később ismét megáll, és visszanéz, hogy tájékozódjon. „Az irány jó volt – gondolta –, nem térek le róla. A szilfát jobbról hagytam el, és valószínűleg Túskevárat is, tehát vagy a tóra érek ki, vagy a töltésre.”

A korábbi regényben, a *Túskevár*ban a terepszemle és a mendemondák után a fiúk feltétlenül ásni szeretnének ott, ahol Matula falakat sejt. Kamaszos romantikával persze kincsekben – „zacskó arany”-ban – reménykednek, vagy legalább abban, hogy középkori fegyvereket (sisakot és kardot) találnak. A kétkezdő öregember szerint „valami régi pénz talán előkerül, de zacskó és arany alig”. Az idősebb környékeliek ekkor még emlékeztek arra – és erről a helyi Dalányi József közvetítésével Fekete István is tudhatott –, hogy éppen száz évvel korábban, 1855-ben a valamikori vár főbejáratától jobbra két, érmeikkel teli korsót találtak.¹⁶ Ezzel együtt Matula joggal emlékezteti a fiúkat, hogy „vasuk se volt azoknak,

16 Füssy Tamás i. m. 221. „A várak ellátása egyre nehezebb – összességében az évszázados régészeti és levéltári kutatásokat Vándor László –, az állandó hadjáratok, kölcsönös rajtaütések miatt a vidék lakossága folyamatosan csökken, a hajdan virágzó településeken csak néhány házat írnak össze az adószedők. A népesség egy része távolabbi vidékekre költözik, mások a Balaton környéki mocsárvilág szigetein próbálnak elrejtőzni. A szigetek asszák el összegyűjtött pénzüket is, melyért gyakran már nem tudnak visszatérni.” A *királyi hadiút mentén*. In: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén. 1979-1992*. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996. 144-163. Szerk.: Költő László és Vándor László.

6. ábra. A várszigeti palánk és torony a szömöreihez hasonló lehetett. Török rajz 1613-ból

szegényeknek, nemhogy aranyuk. 'iszen azért verekedtek, mert valamelyik mindig elhurcolt innen mindent. Hun a tatár, hun a török, hun a német – a nehézség a csontjukba –, ámbár annak is mink voltunk az oka". Az elszánt fiúk munkája nyomán „a fal egyik oldala szépen kiemelkedett. Mellette egy méter széles és négy-öt méter sima út” és „attól jobbra meredeken húzódott le a domb a mocsár felé, mintha levágták volna”. Tehát Fekete István ismét „meredeken” végződő dombot emleget, mintha valóságos színhelyet idézne fel.

Tutajosék egész délelőtt ásnak, és „a kibontott kövek lélegzetek, a kószáló szellő végignyalta őket, lepergette a földet, és a kövek emlékeztek”. Egy „bolt-hajtást” találnak, amire aztán Bütyök óvatlanul ráugrik. (A fennmaradt várnagyi levelek egyike „a nagy pince megboltoztatásának” szándékáról is beszámol.)¹⁷ A stabilnak látszó „téglasor” beszakad Bütyök alatt. A segítség megérkezését váró fiú a környezete megismerésével mulatja az időt és a félelmét. Előbb „valami cserépedény füle” akad az ép kezébe, majd egy falból „vasszáron” kilógó „nagy vaskarika”, végül egyik saroktól a másikig a csákányával módszeresen átvizs-

gálja a helyiség talaját. „Így azután előkerült még egy pitykegomb, egy törött csat, egy hegyes, lapos vasdarab, ami lehetett kés vagy karddarab is, és valami nehéz szagú szövedék, ami úgy mállott, mint a föld”. Tutajos ekkor érkezik vissza az öregemberrel, és arra kéri barátját, hogy még keresgéljen, amíg Matula létrát eszkából össze. „Talált is Bütyök egy buzogányfejet” és „pár kisebb-nagyobb vasdarabot”.

Tehát téglá, cserépedény füle, vasszáron kilógó nagy vaskarika, egy pitykegomb, egy törött csat, egy buzogányfej, egy hegyes, lapos vasdarab, ami lehetett kés vagy karddarab is, valamint pár kisebb-nagyobb vas- és szövetmaradvány – a Tüskevárban ezt találják a régészkező kamaszok. Mindezek azonban jobbra csak Fekete István fantáziájának leletei. Az Árpád-korból, illetve a hódoltság idejéből ugyanis kevés tárgy bukkant elő a zalavári Vársziget ásataiban.¹⁸

17 Mezőlaky Ferenc levele Csány Ákoshoz. Zalavár, 1557. nov. 6. In: Iványi Béla i. m. *A Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504-1560.* című kötetben egészében olvasható. (Pest, 1861. 264-266. Közli: Szalay Ágoston.)

18 Ellenben a kesztelyi Szent Miklós temető „északi szélén sírásáskor 1955-ben [vagyis, éppen akkor, amikor az író a *Tüskevár* című regényt már tervezte] vastag hamus rétegben 150 cm mélyen késő-népvándorlás-kori bögre töredéke, vaskés és állatcsontok kerültek elő”. (Szőke Béla Miklós: *Zalavár*. Zalai Gyűjtemény 6. [1976.] 69-104.) Ekkoriban a Várszigettől északra található Rezes-szigeten, később pedig a Kövecses-szigeten azonban nemcsak használati eszközöket, hanem kilencedik századi ékszereket is találtak. (Cs. Sós Ágnes összegzése a *Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében* című kiadványban olvasható. (Zalaegerszeg, 1986. 23.)

Összegzésként elmondható, hogy a kis-balatoni mocsárvilágban játszódó *Tüskevár* és *Téli berek* hőseinek képzeletét biztosan a hódoltság korában még valóban létező zalavári végvár foglalkoztatja. Nem nevezi meg a szerző – hogy a *Tüskevár* végleges címének jelentésárnyalatait ne homályosítsa el –, de a Dalányi Józseffel folytatott tervezgetés során erre az épületegyüttesre és lakóira gondolhatott. A többi „csupán” irodalom.

*

Fekete István fennmaradt levélhagyatéka bizonyítja arra, hogy 1959 után, a *Téli berek* megjelenésétől kezdve diákoktól tanárokig olvasók sokasága kérlelte, hogy bővítsé trilógiává a regénysorozatot. Az író azonban hajthatatlan maradt. Nincs nyoma, hogy kimondta volna, de már a folytatást is azért látta szükségesnek, mert az 1956 reményteljes nyarán-őszén készült *Tüskevár* csak 1957-ben jelent meg. Vagyis ezután – a „téli szünetben” – voltaképpen nem folytatta, hanem újraírta a „nyári vakációban” történeteket. Fekete István nem a fiúk sorsát, hanem az üzenet megismétlését tartotta fontosnak. Ezért hasonlóak a figurák és az epizódok. A hó és fagy miatt a második regényben ugyan régészkedni nem viheti el főszereplőket, azonban ezúttal pontosítva részletezi a környezetrajzot. Zalavár nevét most sem említi, hogy a metaforikus „tüskevár” jelentésárnyalatait ne homályosítsa el, de fontosnak tartja érzékeltetni: lenne még ott mit keresni.

Bár a regénypárban nem a várról akart írni, de a képzeletét, akárcsak Tutajosét, biztosan élénken foglalkoztatta, hogy mit rejt a zalavári hátság nádi világa.

Az *Új Ember* egyik munkatársa 1969 nyarán a Kis-Balatonhoz is ellátogatott. „Könnyedén kijutunk a megmaradt zalavári romokhoz – kalauzol a szerző. – Mert még rom is kevés maradt itt a múltból. A zalavári apátság faragványai közül a keszthelyi múzeum őriz egynéhányat. Például azt a pompás férfifejet ábrázoló gyámkövet, amely embertanilag is érdekes emléke a XIII. századi magyarságnak. [...] Vannak nyomok és emléki adatok, hogy az első Árpád-kori építkezéseken nemcsak felhasználták, és az új, román stílus követelményei szerint át is faragták a római épületmaradványok köveit, hanem az újabb építményeket a római építményekre építették rá. A zalavári bencés kolostort 50×70 méter területű római castrumba építették, amely csak a XIX. században pusztult el teljesen”. Ennek ellenére – zárul az úti beszámoló – „föld még mindig rejt itt föltárássra váró titkokat”.¹⁹

E tűnődő beszámolót a katolikus hetilap állandó szerzője, Fekete István elégedetten olvashatta, mondván, éppen erre gondoltam, amikor hőseimet annak idején kétszer is a kis-balatoni berekbe küldtem...

¹⁹ Possonyi László: *Zalavár földalatti és földfeletti romjai között*. Új Ember, 1969. aug. 10. 2.